

El procés de bilingüització a Catalunya en el segle xx a partir de testimonis orals

*The bilingualization process in Catalonia in the 20th century
based on oral testimonies*

Francesc BERNAT I BALTRONS, Mireia GALINDO SOLÉ i Carles de ROSSELLÓ PERALTA
Centre de Recerca en Sociolingüística i Comunicació. Universitat de Barcelona

Data de recepció: 30 de març de 2019

Data d'acceptació: 2 de maig de 2019

RESUM

Aquest article presenta els primers resultats d'una recerca que ha donat veu a cinquanta-cinc testimonis, nascuts abans de 1930, que relaten en primera persona com i quan van adquirir el castellà. L'escola es revela com una peça clau per entendre l'èxit del procés, tot i que la competència oral de la majoria dels informants va romandre molt feble fins a l'arribada del franquisme. Abans de la dictadura, el castellà era bàsicament una llengua acadèmica per als entrevistats i eren pocs els contextos informals que trobaven per parlar-la. Els entrevistats també expliquen com van percebre el procés de bilingüització: paral·lelament als que ho van viure com un fet natural, d'altres en fan una lectura més crítica.

PARAULES CLAU: bilingüització, monolingüisme, escola, competència lingüística, actituds lingüístiques.

ABSTRACT

This paper presents the initial results of an investigation which includes 55 testimonies of people born before 1930, explaining in the first person their personal accounts of how and when they learnt Spanish. School became an element crucial to an understanding of the success of the process, despite a low oral proficiency in Spanish among the great majority of the informants before the rise of Francoism. Before the dictatorship, the informants considered Spanish an academic language since it was hardly ever used in their daily environment. In this respect, the interviewees illustrate how they experienced the process of bilingualism from two different parallel perspectives, either as a matter of course or by a critical look at their lives.

KEYWORDS: bilingualization, monolingualism, school, linguistic competence, linguistic attitudes.

INTRODUCCIÓ

El procés d'extensió del coneixement i de l'ús interpersonal del castellà entre els catalans es coneix d'una manera parcial i fragmentària (Boix-Fuster, ed., 2014). En part, perquè s'ha prioritzat l'estudi dels usos lingüístics formals o de les elits. Així, les recerques de què disposem s'han concentrat o bé en les vicissituds històriques de la llengua literària, o bé en les polítiques lingüístiques que han conduït a la recessió del català en els àmbits institucionals (Vila i Galindo, 2012). Sabem com es va introduir el castellà en els àmbits governamentals, en l'Església, en el sistema educatiu o entre les classes altes, però desconeixem quin va ser l'abast efectiu d'aquestes polítiques lingüístiques entre la majoria de la població. A hores d'ara, doncs, disposem de poques dades sobre com el conjunt dels autòctons del Principat van aprendre el castellà, i sobre el procés pel qual el coneixement d'aquesta llengua va deixar de ser receptiu per passar a ser actiu.

Dos aspectes justifiquen la urgència i la necessitat d'un estudi d'aquestes característiques, clau per entendre la història sociolingüística catalana del segle xx. D'una banda, raons temporals i biològiques: els darrers testimonis de classe popular que van viure l'extensió de l'ús social del castellà a principi del segle passat, i que avui ja tenen més de noranta anys, aviat ens deixaran. De l'altra, raons històriques i polítiques: ja fa temps que la presència del castellà als territoris de llengua catalana s'ha justificat com un fenomen d'origen molt antic, i com a fruit d'un consens i exempt de conflictivitat.

Per aquesta raó, ens vam proposar com a objectiu resseguir el procés de bilingüització de la majoria de la població catalanoparlant del Principat en el tombant dels segles XIX i XX, entrevistant la darrera generació que va conèixer els últims monolingües en català. El nostre estudi forma part del projecte «L'evolució (inter)generacional de les bilingüitzacions: contextos, manteniment i substitució lingüístics» de la Universitat de Barcelona (UB), dirigit pel doctor Emili Boix-Fuster, i oferim en aquest article un primer resum d'una part dels resultats finals.

MARC HISTÒRIC DEL PROCÉS DE BILINGÜITZACIÓ DELS CATALANS

Per entendre el procés de bilingüització de la població catalana amb el castellà entre els segles XIX i XX, cal partir de les conseqüències de la Revolució Francesa (1789), la primera revolució burgesa europea, que va donar pas a l'edat contemporània. Aquella revolta va significar l'inici de la fi de l'Antic Règim i va ser el tret de sortida d'una profunda reorganització política, econòmica, cultural i lingüística de les societats europees, a partir de la qual es van anar construint els nous estats nació: el model d'organització sociopolítica en què viuen avui la gran majoria de les societats humanes.

En aquest nou marc, la unificació lingüística de tota la població de l'Estat serà considerada pels nous dirigents com el requisit imprescindible per construir i assegurar la viabilitat de la nació. A més, els revolucionaris francesos associaran ràpidament

l'extensió de la llengua de la nació (de fet, la dominant entre la burgesia) amb el progrés econòmic, cultural i moral de la societat, per la qual cosa aquests dos conceptes seran considerats a partir d'ara com a indissociables. Aquesta és la ideologia de la «llengua nacional» que s'expandirà amb les revolucions liberals al llarg del segle XIX per tots els racons d'Europa i Amèrica, i que s'implantarà a l'Estat espanyol a partir del 1833-1837, quan els liberals prenguin definitivament el poder.

Cal tenir en compte que es tracta de la revolució ecolingüística¹ més profunda i important de la història d'Occident pel seu abast qualitatiu i quantitatiu. Anteriorment, el monolingüisme de la majoria de la població era general i els canvis sociolingüístics només solien afectar les elits. A partir del XIX, però, la política lingüística dels nous estats anirà dirigida a totes les classes socials, a través de l'acció d'unes institucions públiques molt més eficaces que les de l'Antic Règim. A més, l'associació entre progrés i llengua nacional tindrà com a gran aliat les profundes transformacions socials, tècniques i econòmiques introduïdes pel capitalisme al llarg del vuit-cents i, sobretot, el nou-cents.

Amb tot, aquest procés d'homogeneïtzació lingüística, paral·lel i indissociable al procés de nacionalització ideològic de la població dels nous estats nació, va topiar amb condicionants locals que en matisaran més o menys l'eficàcia i/o la velocitat. En aquest sentit, cal avaluar l'acció concreta de cada estat per facilitar l'adquisició de la llengua nacional i l'efecte real que va tenir entre la població. En el nostre cas, i per raons d'espai, ens centrarem en l'extensió de l'escolarització obligatòria i, consegüentment, dels índexs d'alfabetització, ja que és un dels instruments més eficaços dels estats liberals.²

Pel que fa a la construcció de l'Estat nació espanyol durant el XIX, Riquer (1994) ha definit el procés de nacionalització espanyol del vuit-cents com a lent, dèbil i superficial, perquè la integració política, cultural, lingüística i ideològica posada en marxa per les institucions liberals va tenir moltes deficiències. En síntesi, els liberals espanyols no van entendre que per construir un sentiment nacional s'havien de crear iniciatives de consens social i progrés que justificuessin la integració. A banda dels valors, tampoc no van funcionar adequadament els mecanismes que havien de canalitzar i difondre el projecte nacional espanyol a la població de l'Estat. Pel que fa a les prohibicions governatives, els liberals es van encarregar d'eliminar els pocs reduec-tes públics (notariat, jutjats, etc.) on encara s'usava el català.

Així, el sistema d'ensenyament obligatori espanyol, implantat amb la Llei Moyano (1857), va ser molt deficient tant en la dotació de recursos i infraestructures, com en els plans d'estudi i la preparació dels docents, per la qual cosa gaudia de molt poc prestigi i obtenia escassos resultats. Això explica que els índexs d'analfabetisme a Espanya fossin altíssims fins ben entrat el segle XX —més del 50% l'any 1900 (Vilanova i Moreno, 1992)—, la qual cosa implica, a més, que a les zones on el castellà no era la

1. Referent al concepte *revolució ecolingüística*, vegeu Baggioni (1997).

2. Altres factors rellevants controlats per l'Estat són el servei militar obligatori, l'extensió de l'Administració centralitzada i la coerció legal a favor de la llengua nacional.

llengua autòctona una part molt important de la població continués essent monolingüe en la llengua del país. No ha de sorprendre, doncs, que la penetració del castellà als territoris no hispanòfons de l'Estat fos molt baixa i sempre condicionada per la classe social.

Malgrat els dèficits comentats, aquests factors van fer que l'aprenentatge del castellà s'anés estenent entre tota la població catalana a partir de la segona meitat del segle XIX, si bé amb una intensitat i un ritme molt més lents que en el cas d'altres llengües nacionals, com passà a França o Itàlia. De tota manera, si hem de fer cas de l'índex d'analfabetisme a Catalunya l'any 1900 (53 %) i tenint en compte l'escassa immigració provinent de territoris no catalanoparlants, podem calcular que durant la darrera dècada del segle XIX aproximadament la meitat de la població encara no devia saber el castellà i restava monolingüe en català, mentre que l'altra meitat en devia tenir un coneixement més o menys profund, tot i que més en l'àmbit receptiu que no el productiu.

Pel que fa al segle XX, la desfeta espanyola en la guerra contra els Estats Units (1898) va ser un cop molt dur per al projecte nacional espanyol, perquè va mostrar les febleses amb què s'havia construït l'Estat. Tanmateix, els efectes d'aquesta crisi van ser diferents a Catalunya. Segons Riquer (1994), la Catalunya de les acaballes del XIX, a banda de tenir uns trets propis, era una societat amb una estructura social i econòmica molt més moderna que la de la resta de l'Estat, de manera que ja no sintonitzava com abans amb el projecte nacional espanyol. Per això, el fracàs del 1898 va donar embranzida al naixent nacionalisme català, el qual defensava la necessitat d'un projecte de modernització propi que deixés d'estar supeditat a Madrid. Aquest fet, però, va retroalimentar el nacionalisme espanyol, sobretot el més conservador (vegeu Núñez-Seixas, 2018), que va començar a veure en el catalanisme un nou enemic que l'amenaçava. Per això, no és cap exageració dir que la rivalitat entre aquests dos projectes nacionals ha marcat la història política, social, cultural i lingüística de Catalunya (i Espanya) al segle XX. La història de la llengua catalana al nou-cents, doncs, es caracteritza pels alts i baixos relacionats amb els canvis en l'escena política espanyola.

Així, per una banda, la recuperació social de la llengua impulsada pel catalanisme politicocultural ha alentit el procés de minorització encetat al segle XVI, ha aconseguit reintroduir la llengua en una part significativa dels usos i àmbits perduts anteriorment i, fins i tot, ha atret nous parlants d'origen allòcton. Aquests avenços han tingut lloc sobretot durant el període de la Mancomunitat (1914-1924), la Generalitat republicana (1932-1934 i 1936-1938) i a partir del 1978. Però, per altra banda, l'Estat espanyol del segle XX no ha deixat mai d'impulsar el castellà a Catalunya a través de les seves institucions, fins i tot amb mitjans violents durant les dues dictadures espanyoles del XX (1923-1930, 1936/1939-1975).

Si reprenem l'estudi dels factors que millor indiquen l'expansió de les llengües nacionals, l'escolarització dels catalans havia avançat molt des de principis de segle. Així, el 1930 la mitjana de l'analfabetisme a Catalunya havia baixat al 21 % (Vilanova i Moreno, 1992). Una altra dada que cal tenir en compte és la penetració del català a l'escola, sobretot a partir del decret de bilingüisme promulgat el 1931 per Marcellí

Domingo. Amb tot, la docència en llengua catalana va tenir, a la pràctica, proporcions variables segons el centre i els nens catalans mai no van deixar d'aprendre el castellà a l'escola abans de la Guerra Civil. Si ens hem de guiar pels índexs d'analfabetisme (Vilanova i Moreno, 1992), el 1940 encara hi havia un 14 % d'analfabets a Catalunya que segurament no sabien la llengua de l'Estat, una xifra que ha de ser realment menor si tenim en compte l'índex d'emigrants castellanòfons il·letrats.³ Tampoc no podem deixar de banda que la Guerra Civil espanyola va comportar una militarització de la societat que va intensificar el contacte de la població amb el castellà, a més dels enormes fluxos de refugiats de la resta de l'Estat que arribaven a Catalunya.

La victòria de la dictadura franquista en la Guerra Civil espanyola del 1936-1939 significa el triomf de la versió més integrista del nacionalisme espanyol, que havia decidit uniformar l'Estat definitivament des dels punts de vista polític i lingüísticocultural *manu militari*. El nou règim va tallar de soca-rel tots els avenços aconseguits anteriorment, va culminar la bilingüització de la gent del país i va exercir una coerció col·lectiva damunt tots els catalanoparlants que va transformar-ne les pautes de comportament sociolingüístic. Tot i que a partir de mitjans dels anys cinquanta la dictadura va haver d'afluixar la repressió contra la llengua i la cultura catalanes, mai no va abandonar l'objectiu final d'arraconar-lo tant com fos possible, confiant que la coerció, la modernització i l'escola posarien fi definitivament a la llengua catalana.

Una altra característica d'aquest darrer període van ser les migracions massives de castellanoparlants provinents de l'Estat a partir dels anys cinquanta, un fet que va transformar profundament l'estructura demogràfica i sociolingüística del país. No era un fenomen nou, atès que Catalunya ja havia esdevingut una terra d'immigració des de finals del XIX,⁴ però mai no s'havia donat en la proporció i extensió que assolirà durant el franquisme. A banda de la quantitat, una altra diferència essencial entre les migracions anteriors i posteriors a la Guerra Civil és que les primeres arribaven a un país en què la presència del català al carrer era prou forta per facilitar l'adaptació dels nous vinguts, mentre que les segones tingueren lloc en un clima de repressió dels catalanoparlants que, a més, ja estaven pràcticament bilingüitzats.

METODOLOGIA

Tal com s'ha explicat en la introducció de l'article, l'objectiu d'aquesta recerca era conèixer el procés d'extensió del castellà a Catalunya durant les primeres dècades del

---

3. Amb tot, l'índex d'emigrants no catalanoparlants era més baix que el que s'assoliria a partir dels anys cinquanta i estava molt concentrat a l'àrea urbana de Barcelona i la seva rodalia, on, el 1930, representava prop del 20 % del conjunt de la població (informació proporcionada pel Centre d'Estudis Demogràfics el gener del 2019, a partir del seu banc de dades). Per això, és probable que la xifra real de monolingües catalans a la fi de la Guerra Civil estigués al voltant del 10 %.

4. A més, sabem que una part notable provenia del País Valencià i de la Franja de Ponent, la qual cosa va reduir encara més el contacte de les classes populars amb el castellà (la resta d'emigrants eren majoritàriament aragonesos castellanoparlants i murcians).

segle xx a partir del testimoniatge de persones que el van viure en primera persona. És per això que es va optar per una metodologia de recollida de dades qualitativa —l'entrevista sociolingüística semiestructurada—, que va permetre pouar en la intersecció d'aspectes històrics i lingüístics de les biografies dels informants i en les ideologies que hi ha rere els seus discursos. El projecte present ha defugit l'anàlisi d'elements centrals en altres estudis sociolingüístics, com ara el dret lingüístic o l'explotació d'enquestes. Igualment, tampoc no formen part del nucli de la investigació pronunciaments o posicionaments ideològics de les elits culturals o polítiques de l'època estudiada.

La recollida de dades es va realitzar durant el curs acadèmic 2015-2016. Per dur-la a terme, es va comptar amb la col·laboració del professorat⁵ i alumnat de sociolingüística de la UB. Aquests darrers van ser els encarregats d'efectuar les entrevistes. En aquest sentit, vam facilitar als estudiants el guió de les entrevistes que contenia preguntes de resposta oberta sobre el coneixement i l'adquisició de llengües, les pautes de comportament lingüístic i les ideologies lingüístiques dels informants, en tres etapes de la seva vida: la infantesa, la joventut i l'edat adulta laboral.

Es van obtenir més de setanta històries de vida lingüístiques, però algunes s'han descartat perquè o bé la persona no era de llengua inicial catalana o bé no pertanyia a la franja d'edat demanada, o la qualitat del so de l'enregistrament no era l'adequada. Finalment, doncs, la mostra de la recerca consta de cinquanta-cinc persones (dotze homes i quaranta-tres dones), de llengua inicial catalana, tant de zones urbanes com rurals, nascuts entre 1912 i 1927 i amb una mitjana de noranta-quatre anys en el moment de concedir l'entrevista. Els informants van néixer a Catalunya, tret de dues persones nades al País Valencià, però que ja de molt petits es van traslladar al Principat (taula 1).

La immensa majoria dels informants van declarar que tenien un nivell «bàsic» o «primari» d'estudis i només dos van arribar a la universitat; un parell més no van acabar la primària. Pel que fa a les activitats laborals desenvolupades al llarg de la seva vida, destaquen els oficis relacionats amb el comerç, la pagesia, feines administratives o a la fàbrica, per la qual cosa la mostra és òptima per conèixer les històries lingüístiques del segment de població que ens interessava.

Les entrevistes van ser analitzades amb el programa Atlas.ti i se n'han transcrit els fragments més rellevants d'acord amb les normes de transcripció del Corpus de Català Contemporani de la Universitat de Barcelona (Bladas, 2009). Totes les transcripcions estan encapçalades amb un codi que dona compte del sexe, l'edat i la procedència territorial de l'informant (vegeu la segona columna de la taula 1). Així, un codi com D96-Pal-CC cal interpretar-lo com una dona de noranta-sis anys nascuda a les comarques centrals de Catalunya; les tres sigles del mig («Pal») són codis incorporats pels investigadors per diferenciar els informants.

---

5. Volem agrair molt especialment el suport i l'entusiasme amb què els professors F. Xavier Vila, Emili Boix-Fuster i Vanessa Bretxa van acollir la proposta de col·laboració per a aquesta recerca.

TAULA 1
Distribució dels informants segons el lloc de naixement (agrupació territorial)

<i>Territori</i>	<i>Codi usat a les transcripcions</i>	<i>Nombre d'informants</i>
Barcelona (ciutat)	BCN	18
Comarques centrals	CC	11
Resta de l'àmbit metropolità	AMB	8
Comarques gironines	CG	4
Ponent	PO	4
Penedès	PEN	3
Camp de Tarragona	CT	2
Terres de l'Ebre	TE	2
País Valencià	PV	2
Alt Pirineu i Aran	APA	1

FONT: Elaboració pròpia.

COM I QUAN ES VAN BILINGÜITZAR ELS CATALANS?

D'acord amb el relat dels entrevistats, és en el tombant del segle XIX al XX que una majoria substancial de la població catalanoparlant del Principat abandona el monolingüisme en la llengua pròpia i enceta un procés d'adquisició d'una segona llengua que condueix a una situació de bilingüisme generalitzat durant la segona meitat del nou-cents.

L'extinció del monolingüisme

Gairebé tots els informants declaren que els seus avis no coneixien el castellà i que, durant la seva infantesa, el monolingüisme era general entre la gent gran en diferents punts del territori, com s'intueix del testimoni recollit en el fragment (1). Possiblement, ens trobem davant de la darrera generació de monolingües en català, la nascuda en les dècades del cinquanta i del seixanta del segle XIX, aproximadament.

- (1) D96-Pal-CC: Amb la guerra, que passaven per on hi ha els soldats, quan feien la desbandada ja oi? Va demanar una paiella, diu, {(L2) abuela, abuela, ¿no tiene una sartén?}, diu, que vol ara aquest ximple, una serp?

Només dos dels entrevistats assenyalen que els seus avis, tots de Barcelona ciutat, coneixien el castellà: un cas correspon a una persona de classe mitjana, que sembla que té un bilingüisme incipient i receptiu; l'altre fa referència a un matrimoni de classe alta, al qual s'atribueix un bilingüisme més o menys fluid. Així doncs, i d'acord amb

les nostres dades, els primers casos de bilingüïtzació es donen en zones urbanes i en capes més o menys benestants, resultat que s'adiu amb les constatacions d'altres estudis, segons els quals la castellanització de la població autòctona ha estat un procés vertical, de dalt a baix, iniciat en les classes altes i mitjanes altes i estès més endavant a les capes populars, i encetat en les zones urbanes. En qualsevol cas, però, tan sols dos testimonis, de vint-i-sis informants de l'àrea metropolitana, no permeten extreure generalitzacions, i això ens porta a concloure que els ritmes de facilitació⁶ van ser molt semblants arreu.

La generació immediatament anterior a la dels entrevistats, la dels seus pares, nascuda en els anys vuitanta i noranta del segle XIX, ja començava a entendre el castellà. Tanmateix, hi tenien una competència força baixa, i això provocava equívocs i confusions que el bilingüïsm dels informants, incipient però ja superior al dels seus progenitors, permetia resoldre, com es desprèn de les paraules de (2).

- (2) H90-Ano-PEN: Perquè un dia, una, una anècdota, que et diré, que abans, per aquells afores venien molts caçadors de Barcelona, i li van preguntar a la meua mare, eh?, diu [...]. {(L2) que hay muchas perdices por aquí?}, diu, {(L2) sííí, de bardices hay sí x}. *Bardices*, què vol dir? Esbarzers. Eh que m'entens? I ella no, no l'entenia massa, el castellà.

De fet, fins als darrers anys del segle XIX, el contacte que els catalans tenen amb el castellà és exigü, possiblement per dues raons. D'una banda, per l'escàs accés a l'escolarització, important focus d'aprenentatge del castellà. Recordem que, el 1900, encara es registra un 53 % d'analfabetisme a Catalunya. De l'altra, per les minses oportunitats d'interactuar amb persones de primera llengua castellana, tenint en compte els baixos índexs d'immigració castellanoparlant que es registren a Catalunya fins al tombant de segle.

L'extensió del bilingüïsm

Els nostres informants, nascuts entre 1912 i 1927, tenen una competència en castellà més elevada que la dels seus pares. Tanmateix, i en termes generals, es tracta d'un bilingüïsm poc fluid, i, en algun cas, encara incipient.

- (3) D90-Ven-CC: Ho dèiem molt xampurrat allavons. Ho dèiem molt... Teníem un refugià a casa perquè a cada casa anaven una canalla per refu-

6. El concepte *facilitació*, introduït per Pueyo (1996 i 2000), fa referència al procés mitjançant el qual s'aconsegueix «que esdevingui assequible quelcom que no era fàcil d'obtenir», i «certament, que tota una comunitat lingüística —o una part substancial d'aquesta— aprengui efectivament una llengua que li era inicialment aliena no és fàcil, i encara n'és menys que aquesta comunitat redueixi complementàriament l'ús de la seua pròpia llengua i *decideixi*, finalment, transmetre la llengua superposada a les generacions següents» (Pueyo, 2000: 107).

giats, i amb aquest sí que li parlava castellà. Però és clar, jo vull dir, era xampurrat, que vols que et digui, mig català i mig castellà. Allavons és quan vaig sentir més el castellà.

L'extensió del bilingüisme a partir de l'entrada del segle xx es podria explicar per un major accés a l'escolarització, amb la consegüent disminució de l'analfabetisme (que passa del 42 %, el 1910, al 21 %, el 1930), i, en menor grau, per l'augment de les possibilitats d'interactuar amb persones de primera llengua castellana a causa d'un lleuger increment de la immigració castellanoparlant (el 1920, el percentatge d'habitants de Catalunya nascuts fora dels territoris catalanòfons se situa en el 8,86 %, i el 1940, en el 15,01 %; percentatges, tanmateix, força baixos en relació amb els registrats a partir dels anys cinquanta).

Tots els entrevistats declaren que van tenir els primers contactes amb el castellà abans del 1939. Molts el van sentir per primera vegada a l'escola: era la llengua en què els ensenyaven a llegir i a escriure. També era la llengua que parlaven els mestres en algunes interaccions formals. Fora de l'escola, bona part dels informants no senten el castellà (almenys, no recorden ningú que els parlés en aquesta llengua).

Els pocs que ja havien tingut contactes amb persones de primera llengua castellana, paral·lelament a l'escola, expliquen que el parlaven les minyones, els porters i el metge. A les zones més allunyades de Barcelona, també se sent el castellà per primera vegada amb les minyones que acompanyaven els senyors de Barcelona que hi anaven a estiuajar.

Però no és fins ben entrats els anys trenta que la majoria d'entrevistats estableixen els primers contactes amb interlocutors que tenen el castellà com a llengua inicial. Per a molts aquest moment coincideix amb l'inici de la Guerra Civil: quan a Catalunya arriben refugiats i soldats, o quan van al front, i interactuen amb altres soldats d'Espanya. Altres el senten a les persones que, provinents de diferents punts d'Espanya, arriben a Catalunya per treballar en zones on hi ha indústria que requereix molta mà d'obra.

És quan coneixen persones castellanoparlants que entenen per què a l'escola els ensenyen castellà. Fins aquell moment no comprenien per què havien d'aprendre una llengua que els era aliena i que ningú no parlava (4). I comparen la perplexitat amb què es trobaven per primera vegada davant una nova llengua amb la reacció que van tenir el primer cop que van veure un cotxe (5).

- (4) Entrevistador: Quan va sentir el castellà per primera vegada? Va ser...?
 D91-Mon-BCN: *Bueno*, en a l'escola, no cal dir-ho, i després això, quan ja hi va ser això de, que ja jo ja era més gran, *bueno*, al vint-i-nou ((1929)), als sis anys, set, és igual, que ja hi va haver més barreja de gent, allavòrens sí que que ja es trobaves gent castellana. [...] Però després quan trobaves persones que no eren a l'escola, sinó que eren pel carrer o, allà on fos, llavons vaig comprendre el perquè de dues llengües. Primer no ho entenia, la veritat.

- (5) D89-Ben-BCN: Perquè no parlaven, no volien parlar l'idioma del Est-, és que no el sabien. Jo no l'havia sentit mai. Això és igual com jo, quan va vindre la guerra, jo no havia vist mai un cotxe.

En síntesi, fins al tombant de segle els catalans es mantenen majoritàriament monolingües, amb poques excepcions. Els qui ja comencen a ser bilingües mostren un bilingüisme incipient i, en general, tan sols receptiu. Amb l'entrada del segle xx, es generalitza entre els catalans el bilingüisme, al principi poc fluid. En altres mots, i fent referència al joc de paraules amb què encapçalem els apartats anteriors, l'*extinció del monolingüisme* que caracteritza les darreres dècades del segle XIX deixa pas, a partir dels primers anys del nou-cents, a l'*extensió d'un bilingüisme* que es va afermant i consolidant al llarg del segle xx.

L'aprenentatge del castellà

Els informants són conscients del rol destacat que va tenir l'escola en el seu procés d'aprenentatge del castellà, ja que, fora d'aquí, els contextos d'ús del castellà durant la seva infantesa eren exigus o pràcticament inexistents.

- (6) D95-Ber-PO: Sí, sí, sí, jo no l'havia sentit mai, vaig anar a l'escola i vaig sentir el castellà, però no sabia de què anava. [...] Lo poc que vam aprendre ho vam aprendre allà, *después* la vida ja ens ho ha ensenyat.

I si bé l'escola va ser un focus molt important per a l'aprenentatge del castellà, la presència i l'ensenyament d'aquesta llengua en les institucions educatives va passar per diferents etapes, relacionades amb les vicissituds històriques del primer terç del segle xx.

En primer lloc, i pel que fa als usos escrits, bona part dels informants que van anar a escola durant la dictadura de Primo de Rivera coincideixen a assenyalar que, a l'aula, el castellà era la llengua de la lectura i de l'escriptura. Només tres testimonis, de diversos punts del territori i de localitats de dimensions considerablement desiguals, declaren haver encetat l'escolarització en català en aquest període. Deixen constància, d'aquesta manera, que durant la dictadura de Primo de Rivera el castellà no va ser, *de facto*, l'única llengua d'ensenyament a les escoles catalanes.

Amb l'arribada de la república, el català comença a estendre's a les aules, en graus i proporcions variables, en combinació amb el castellà. Alguns informants recorden una distribució més o menys fixa i pauta de l'ús d'una i l'altra llengua segons els dies, i expliquen que s'usava català i castellà en dies alterns o que les classes en castellà eren un dia a la setmana. D'altres relaten que a la seva escola totes les matèries s'impartien en català, llevat de l'assignatura de castellà. Encara, hi ha qui reporta que la presència d'ambdues llengües depenia més del criteri del mestre durant el dia a dia que no pas d'unes directrius. Veiem, per tant, una tipologia d'usos ben diversa, i de la

qual no s'ha trobat, en les nostres dades, cap pauta que la pugui relacionar amb la zona geogràfica de l'escola on s'aplicava, ni amb la filiació, laica o religiosa, del centre educatiu.

La Guerra Civil va suposar la fi de l'etapa d'escolarització per a molts dels informants que encara anaven a l'escola el 1936. Pel que fa a la llengua en què rebien l'ensenyament durant aquest període, les declaracions dels pocs informants que van continuar estudiant durant els tres anys de guerra difereixen segons les circumstàncies particulars i els llocs d'escolarització, i per això no es pot determinar una tendència generalitzada.

En segon lloc, i pel que fa als usos orals en els centres educatius, el català predominava en totes les etapes històriques anteriors al franquisme. Els informants, independentment de la seva zona d'origen o del tipus d'escola a què anaven, declaren que, durant la seva escolarització, la llengua d'ús més habitual amb els docents era el català, tant dins com fora de l'aula. Només en comptades excepcions, el castellà esdevenia la llengua vehicular més o menys predominant dins de l'aula, sempre en les interaccions formals, i sobretot en les escoles religioses. En qualsevol cas, el castellà no va aconseguir calar en les interaccions informals amb els docents, i, molt menys encara, en les relacions interpersonals entre els companys (7).

- (7) Entrevistador: Llavors amb els companys d'escola, parlaven en català?
 D95- Ber-PO: Castellà, català i castellà. [...]
 Entrevistador: O sigui al pati se sentien tant català com castellà.
 D95- Ber-PO: No. Al pati era tot català. Tots érem catalans, al pati. Era dins a l'escola que ens feien parlar el castellà.

L'arribada de la dictadura de Franco va suposar l'obligatorietat de l'ús del castellà en les pràctiques lingüístiques formals tant escrites com orals. El testimoni de (8) relata que l'ús del castellà era obligat a l'aula i com es penalitzava qui no acatava les normes en una escola d'un municipi de la Catalunya central, que l'any 1940 no arribava als vuit-cents habitants.

- (8) H88-Ros-CC: *Bueno*, esclar, fins, a l'acaba-, fins acabat la guerra català, i quan la postguerra [...], ja dic que acabat la guerra ((castellà)), llavors era obligat eh? Era obligada. Més ben dit, que els llibres que teníem, eh? ens els van llençar, completament llençar. [...] I si no parlaves en castellà a dins de l'escola, hi havia una moneda de deu cèntims, i el mestre donava als que parlàvem en català la moneda. I tu havies d'anar, perquè el que es quedava la moneda a l'hora de sortida del col·legi havia d'escriure cent vegades {(L2) en la clase hay que hablar en castellano}.

Al costat dels llibres i de la gramàtica, els informants recorden altres vies a través de les quals van familiaritzar-se amb el castellà. El catecisme i la doctrina van esdevenir mecanismes efectius per a la introducció del castellà al llarg de la infantesa d'alguns testimonis. D'altres el van aprendre llegint contes i tebeos i amb les cançons que

aprenien en l'etapa d'escolarització més primerenca. I, més endavant, els mitjans de comunicació de massa van tenir-hi també un paper destacat.

Amb comptades excepcions, doncs, gairebé tots els informants declaren que han fet l'aprenentatge inicial de castellà a través de la lectura i l'escriptura. Gràcies sobretot a l'escola, l'entenen. Però no l'usen oralment, ja sigui perquè no troben contextos d'ús, ja sigui per inseguretats o vergonya. Quan s'animen a parlar-lo, sovint es fa amb molt d'esforç i força inseguretats. El primer contacte amb persones de primera llengua castellana esdevé el detonant que els fa fer el pas de l'ús receptiu a un ús més actiu del castellà. I són, precisament, les comunicacions orals informals fora dels centres educatius, que els testimonis assenyalen com la baula que els ha permès completar l'aprenentatge de castellà (9).

- (9) H90-Ano-PEN: Jo m'hi he acostumat molt a parlar el castellà perquè jo vaig treballar molts anys a la ((fàbrica)), i era encarregat. I allavorens van, van venir tota aquesta gent d'Andalusia i d'aquests de, de xxx d'Espanya. Doncs d'aquesta gent en van baixar molts. I, esclar, doncs hi havia, no m'entenen, els havia de parlar el castellà. I allà vaig aprendre molt allavors el castellà també.

La percepció del procés de bilingüïtzació

Arribats en aquest punt, cal plantejar-se com, amb la distància dels anys, la primera generació de bilingües percep el procés d'adquisició del castellà. Davant de les preguntes relacionades amb la seva actitud durant aquest procés, la majoria dels informants coincideix a assenyalar l'aprenentatge d'aquesta llengua com un fet *normal* o *natural*. El castellà va anar impregnant la seva quotidianitat com *una cosa que va venint, ja se'l van trobar posat*. Com que *els havien acostumat* al castellà, no els va suposar *cap trauma* parlar-lo després amb interlocutors castellanoparlants, *si convenia no passava res* (10).

- (10) Entrevistador: O sigui, que no us enrecordeu de quan el veu aprendre [el castellà].
 D96-Sug-BCN: No.
 Entrevistador: No. [De, de sempre].
 D96-Sug-BCN: [És aquella] cosa que va, que va venint i, i, i ja te'l trobes. Ja te'l trobes ficat.

De petits, mostraven una actitud favorable a l'aprenentatge del castellà, era una llengua que els inspirava *curiositat*, que els permetia entendre els llibres i veure *què deien*, i accedir a les grans obres de la literatura castellana. Relacionen aquest aprenentatge amb l'avidesa de coneixement dels infants, i relaten que els agradava entendre i parlar una segona llengua, de la mateixa manera que els companys castellanoparlants tenien ganes d'aprendre català (11).

- (11) D88-Sol-BCN: Ara, les amigues podríem dir de tota la vida, les que han continuat sent, en català. Però en castellà no hi havia problemes, és que no hi havien problemes, saps? Era una cosa normal que no... a nosaltres ens agradava saber castellà i els que eren castellans els agradava saber català. Ai mira, {(L2) mi hija, señorita, nos ha dicho en catalán una poesía}, deien, he, he. {(L2) Yaya, una poesía}, la vaca és cega, ai nena, {(L2) recita la poesía, corre} que te he ensenyat. {(??) N'hi ha que diuen que tot és} una muntanya, que tot en català o tot en castellà, *troles*.

Les connotacions associades al castellà són positives: el castellà és una llengua bonica, i parlar-lo *feia fino*. El coneixement d'una segona llengua, a més, els proporcionava una eina per alternar les veus dels personatges en els jocs d'infantesa i, en definitiva, adoptar nous rols i *fer comèdia*.

Per a altres informants, tanmateix, la primera reacció a les preguntes relacionades amb l'aprenentatge del castellà consisteix a descriure'l com un procés que van viure *per força* i fruit de la *imposició* (12).

- (12) Entrevistador: Que si tenies ganes d'aprendre'l, el castellà?
D91-Alo-AMB: Oh, sí, l'havíem d'aprendre per força. Si els llibres, la majoria, teníem un llibre en català, els *demés* tots eren en castellà. L'havies d'aprendre per força.

Tant si qualifiquen el procés de bilingüització com a *fet normal i natural*, com si en destaquen el component *impositiu*, molts dels testimonis finalitzen els seus discursos admetent que no s'havien parat mai a reflexionar-hi fins que no els ho van demanar en les entrevistes, i acaben concloent que el castellà se'ls va imposar, i que la seva adquisició no va ser resultat d'una decisió lliure. Mirant enrere, alguns informants conclouen que no va constituir un procés tan benèvol com se'ls va fer creure.

CONCLUSIONS

Pel que fa a les dates i la qualitat del procés de bilingüització, hi ha una diferència fonamental entre les dades referents als avis i pares, i les que afecten directament els informants. Així, aquests últims asseguren que els seus avis, nascuts entre 1850 i 1860, són pràcticament tots monolingües en català (les excepcions corresponen a alguns individus de classe urbana elevada), i que els pares, nascuts entre 1880 i 1890, ja tenien nocions de castellà, llengua que usaven amb moltes dificultats i només en cas de necessitat, per la qual cosa poden ser considerats com a bilingües incipients. Si generalitzem aquestes dades, podem arribar a la conclusió que l'aprenentatge del castellà al llarg del XIX per part de la majoria dels catalans (exceptuant-ne els d'estatus social elevat) és molt deficitari, ja que només comença a donar resultats (i sempre molt febles) a finals d'aquell segle. En altres mots, el monolingüisme de les classes populars catalanes va ser encara predominant al llarg del vuit-cents, malgrat les me-

suces empreses per l'Estat nació espanyol per tal d'estendre el castellà, clarament insuficients, tal com ja han assenyalat estudis com el de Riquer (1994).

Respecte als informants, nascuts entre 1912 i 1927, ja es defineixen com a bilingües, però amb un coneixement i ús del castellà més receptiu que no productiu, ja que declaren que la presència d'aquesta llengua en el seu entorn durant la seva infantesa era escassa i limitada a determinats contextos. Cal destacar que aquest canvi respecte a les generacions precedents coincideix amb l'augment de l'escolarització (en castellà), perquè l'analfabetisme a Catalunya va baixar del 53 %, el 1900, al 21 %, el 1930. També és molt significatiu que tots els informants declarin que el seu primer contacte amb el castellà va ser a l'escola. Això implica que fins ben entrat el segle xx no es va assolir el punt òptim de facilitació del castellà entre la majoria dels catalans, tal com el defineix Pueyo (1996). Tanmateix, el bilingüisme dels informants no va arribar a ser fluid o actiu fins que van ser adults, gràcies sobretot a les interaccions amb parlants de llengua primera castellana, que van anar augmentant progressivament al llarg del segle passat.

En aquest sentit, la majoria dels informants destaquen que durant el franquisme la prohibició de l'ús del català en els àmbits públics i la pressió governativa a favor del castellà va tenir repercussions en les seves interaccions amb no catalanoparlants. Aquest canvi, a més, es va reforçar per la consolidació de la bilingüïtzació dels autòctons, l'aparició dels mitjans de comunicació audiovisuals en castellà i l'augment de la immigració castellanoparlant. Com a resultat d'això, afirmen que l'ús del castellà durant la dictadura es va estendre, amb una intensitat variable, arreu de Catalunya i a tots els estrats socials.

En definitiva, el segle xx ha estat crucial per a la història social de la llengua catalana al Principat, perquè és quan s'ha produït un dels canvis sociolingüístics més significatius de tota la història moderna i contemporània: la pèrdua del monolingüisme en català i la bilingüïtzació completa dels catalans amb el castellà.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- BAGGIONI, Daniel (1997). *Langues et nations en Europe*. París: Payot.
- BLADAS, Òscar (2009). *Manual de transcripció del discurs oral: Materials de treball* [en línia]. Barcelona: Universitat de Barcelona. Secció de Lingüística Catalana. Departament de Filologia Catalana. <<http://hdl.handle.net/2445/106301>> [Consulta: 14 març 2019].
- BOIX-FUSTER, Emili (ed.) (2014). «La història social de la llengua catalana: presentació». *Llengua, Societat i Comunicació* [en línia], núm. 12. <<http://revistes.ub.edu/index.php/LSC/issue/view/934>> [Consulta: 14 març 2019].
- NÚÑEZ-SEIXAS, Xosé Manuel (2018). *Suspiros de España: El nacionalismo español 1808-2018*. Barcelona: Crítica.
- PUEYO, Miquel (1996). *Tres escoles per als catalans: Minorització lingüística i implantació escolar a Itàlia, França i Espanya*. Lleida: Pagès.
- (2000). «La facilitació: una hipòtesi per a comprendre millor la recessió de la llengua catalana a Espanya, França i Itàlia». *Els Marges*, núm. 66, p. 107-116.

- RIQUER, Borja de (1994). «La débil nacionalización española del siglo XIX». *Historia Social*, núm. 20, p. 97-114.
- VILA, F. Xavier; GALINDO, Mireia (2012). «Sobre la història i l'extensió de la norma de convergència lingüística a Catalunya». A: VILA, F. Xavier (ed.). *Posar-hi la base. Usos i aprenentatges lingüístics en el domini català*. Barcelona: IEC: Xarxa CRUSCAT, p. 31-45.
- VILANOVA, Mercedes; MORENO, Xavier (1992). *Atlas de la evolución del analfabetismo en España de 1887 a 1981*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia: Comisión Española de Cooperación con la UNESCO.